

Mogelijke vervanging van mannetje Wespendif *Pernis apivorus* tijdens de jongenfase

Willem van Manen

Voor vogels geldt dat (a) een groot deel van de uitgevlogen jongen dood gaat voordat ze ook maar een broedpoging hebben gedaan, (b) een kleine fractie van individuen dat broedpogingen onderneemt desondanks geen jongen grootbrengt, en (c) er een grote variatie bestaat in de productiviteit tussen individuen. Dit resulteert erin dat bij veel onderzochte soorten minder dan 10% van de individuen uiteindelijk verantwoordelijk is voor de helft van de reproductie (Newton 1989). Het is als individu dus niet alleen belangrijk om oud genoeg te worden om te broeden, maar je moet het ook nog eens beter doen dan de meeste van je soortgenoten, waarbij alle aspecten in eerdere stadia van je leven gewicht in de schaal leggen (Sergio *et al.* 2017).

Het verwerven van een plek binnen een broedpopulatie is daarmee een proces dat bij langlevende soorten vaak jaren vergt en niet zonder slag of stoot verloopt (Ens 1992). Het uiteindelijk binnentreden van een individu in een broedpopulatie is in elk geval een sleutelmoment in zijn of haar leven.

Dit artikel beschrijft een dergelijk moment voor een Wespendif.

De situatie

In de ochtend van 19 juli 2017 had ik vanuit een hoge zilverspar goed zicht over het Heuvingerzand ten zuidoosten van Hooghalen. Na tien minuten, om 10.55 u, dook vlakbij en laag een Wespendif op, die ik determineerde als donker mannetje³, zonder prooi. De vogel vloog actief naar het zuidoosten en verdween uit zicht op een afstand van ongeveer 3 km. Om 12.05 u ontdekte ik laag en op niet meer dan 300 m een vrouwtje, donker en met gaten op de plek van handpennen 1 en 2. Ze begon te alarmeren⁴ en bleef in de buurt, waarop ik met een ongemakkelijk gevoel en met tegenzin mijn gerieflijke zilverspar verliet om 400 m westelijker plaats te nemen in een douglas. Dat was om 12.50 u.

Van daaruit zag ik om 14.35 u een vrij hoog ontdekte vogel die in noordelijke richting afgleed, en om 15.30 u twee vogels, waaronder het ruiende vrouwtje, dat opnieuw kort flieuwend riep, dicht bij de zilverspar waarin ik aanvankelijk zat. Gedurende dit alles

3 Dit lijkt een gedetailleerde waarneming, maar in feite is bijna alles onzeker: Het licht was ongunstig en onder die omstandigheden kan zelfs een zeer lichte vogel als donker worden ervaren, mannetjes en vrouwtjes Wespendifen zijn dan vooral van elkaar te onderscheiden door de slankere vorm met langere en minder hoekige staart van het mannetje, alsmede de soepeler bewegingen. Een mannetje is kortom meer Wespendif en minder Buizerd *Buteo buteo* dan een vrouwtje. Prooi wordt in geval van een kleine wespenraat vaak strak onder de staart gedragen en kan zelfs op korte afstand bij beroerd licht onopgemerkt blijven.

4 Alarmeren is het langgerekte, klaaglijke en herhaalde 'flieuw'. Deze roep is niet echt te onderscheiden van het met grotere tussenpozen flieuwen dat je vooral in augustus hoort, vaak bij vogels die op grote hoogte rondhangen. Het duidt op een staat van opwinding, maar hoeft niet te betekenen dat er een nest in de directe omgeving zit.

zag ik zo nu en dan een glimp van een vrouwtje Havik, dat de dennenbossen onder mij afschuimde, kennelijk op zoek naar prooi voor haar twee uitgevlogen jongen in het noordelijk deel van het Heuvingerzand.

Hoewel er nog geen onomstotelijk bewijs was voor een nest, was mijn interesse gewekt en zat ik de volgende dag om 10.15 u weer in de douglas. Om 11.30 u kwam het bekende vrouwtje omhoog achter de pluk zilverspar, cirkelde even op en dook ongeveer een km verderop het bos in. Om 12.30 u hetzelfde vrouwtje weer achter de zilverspar, hoogte winnend en actief ver richting oost verdwijnend. Om 14.20 u mogelijk mannetje invallend, wel in mijn buurt, maar op meer dan een kilometer van de vermoedelijke nestplaats. Om 14.40 u zelfde vrouw met rui opkomend vlakbij het groepje zilverspar (had ik dus wederom niet zien terugkeren), hoog op en afzakkend tot meer dan 2.5 km in oostelijke richting. Om 14.50 u uit boom en bewuste hoek achter zilverspar⁵ afgelopen en uiteraard niets gevonden. Daarna op bankje op het heideveldje in het Heuvingerzand naderend onweer afgewacht, onderwijl de lucht afzoekend. Om 16.23 u de verlossende waarneming: een hoog stipje aan de oostnoordoostelijke hemel bleek het vrouwtje Wespendif, met prooi, dat met hoge snelheid kwam aanglijden en met mooie draai steil het bos indook, precies op de plek achter de zilversparren (en vanaf bankje vóór de zilversparren). Het onweersfront ondertussen kreeg tamelijk absurde proporties, het begon te druppelen en ik besloot de finale zoekactie uit te stellen.

Op 21 juli was ik er weer, om 8.10 u. Alles was dampig en doornat, inclusief het vrouwtje Wespendif dat met hangende vleugels zat te drogen in een lariks aan de rand van het heideveld. Op hetzelfde moment landde er een tweede vogel in dezelfde boom: een getijgerd (en zo goed als droog) mannetje met rui in handpen 1 en 2. Na 20 minuten verliet het vrouwtje haar stek en dook het bos in op de plek waar later het nest bleek te zitten. Op hetzelfde moment kwam een licht mannetje uit het nestbos die naar een aanpalend lariksperceel vloog, enkele minuten later gevolgd door de getijgerde man.

Even later vond ik het nest in een grove den. Het vrouwtje vloog af en alarmeerde, bijgestaan door waarschijnlijk dezelfde lichte man van daarvoor. Onder het nest lag de bijna complete en verse plukrest van een volwassen mannetje. Op het nest zat één jong met een vleugellengte van 74 mm (12 dagen oud) en een gewicht van 270 g.

Tussen beide mannetjes zag ik geen agressie, al bleef natuurlijk onbekend wat zich onder de boomtoppen in het lariksperceel heeft afgespeeld. Ik heb geen waarnemingen van wat verder rond dit nest gebeurde. Een nacontrole op 9 augustus resulteerde in de vondst van enkele vers geplukte slagpennen en nog zeer verse wespendifpoep; het jong was gepredeerd, zo te zien op de dag ervoor.

5 Het is opvallend hoe weinig vogels ik in de regel zie terugkeren met prooi in verhouding tot het aantal vertrekkende vogels, zeker wanneer ik dit vergelijk met waarnemingen van andere wespendif-adepten. Dit zou te maken kunnen hebben met mijn manier van kijken, waarbij ik om de paar minuten een zo groot mogelijk deel van de horizon scan met mijn verrekijker, afgewisseld met een paar korte blikken omhoog, met het blote oog. Reden hierachter is dat locaties waar vogels opkomen uit het bos, belangrijker zijn dan locaties waar ze overheen vliegen (zeker wanneer daarbij sprake is van een bias vanwege de locatie van de waarnemer). Mijn efficiency in het vinden van nesten is in absolute zin erg laag (ongeveer één nest per drie dagen veldwerk), maar valt in vergelijking tot de opbrengst van anderen dan weer alleszins mee.

Gepredeerde man Wespindief van een andere locatie, Noorderheide op de Veluwe, 7 juli 2011 (Foto: Willem van Manen). *Another plucked male Honey Buzzard, Noorderheide, 7 July 2011.*

Duiding

Waarschijnlijk was het geplukte mannetje onder het nest de partner van het vrouwtje en de vader van het jong. De rondschuimende vrouwtjeshavik zou zijn dood goed op haar geweten kunnen hebben (voor zover Haviken over een geweten beschikken natuurlijk). Het jong was in mijn waarneemperiode 10-12 dagen oud en op die leeftijd is het gebruikelijk dat het mannetje prooi aanbrengt, terwijl het vrouwtje bij de jongen blijft (Holstein 1942, van Manen 2011).

Tijdens de boomtopuren werd echter alleen op de eerste waarneemdag een mannetje gezien dat mogelijk bij het nest behoorde. Op de tweede dag werd driemaal gezien hoe het vrouwtje vertrok uit het nestperceel, waarschijnlijk om te foerageren; eenmaal kwam ze met zekerheid met prooi terug. Het ligt daarmee sterk voor de hand dat ergens gedurende de vroege jongenfase de vader van het broedsel is omgekomen. Van de twee mannetjes waargenomen in de ochtend van de derde dag is aan te nemen dat ze beide geïnteresseerd waren in het vrouwtje of in elk geval in de lege plek binnen dit territorium. Op de tweede dag werd geen van deze mannetjes in de nestomgeving waargenomen.

Het lichte mannetje gedroeg zich op 20 juli alsof het zijn nest betrof en zonder de geplukte vogel onder het nest had ik niet vermoed dat hij waarschijnlijk niet de vader van het jong was. Of hij later heeft deelgenomen aan het verzorgen van het jong is onzeker maar waarschijnlijk, omdat het jong anders vermoedelijk niet tot ongeveer 8 augustus had kunnen overleven.

Discussie

Bij de meeste roofvogels gedraagt het niet-broedende surplus zich bijzonder onopvallend, zodanig dat het bestaan ervan alleen zichtbaar is aan de hand van indirect bewijs als snelle opvulling van vrijgekomen plekken volgend op sterfte van een territoriumhouder (Newton 1998) of door vondsten van ruiveren die niet aan territoriumhouders konden worden toegekend (Rutz & Bijlsma 2006). Bij Wespendienven brengen vooral niet-broedende mannetjes veel tijd in de lucht door. Zij baltsen frequent, waarbij in een undulerende vlucht, hoog boven het lichaam met de vleugels wordt gewapperd (vlinderen). Niet zelden lijken deze vogels gepaard (want samenvliegend met andere Wespendienven, waaronder vrouwtjes) en mogelijk wordt soms een nest gebouwd, al is niet zeker of de bouwer in kwestie dan daadwerkelijk tot het niet-broedende surplus behoort⁶. Bij Wespendienven is het surplus dus allesbehalve onopvallend!

Alles wijst erop dat de niet-broedende mannetjes er een soort van territoria, of althans vaste leefgebieden, op nahouden (Bijlsma 1991, eigen waarnemingen), waarbij sterke overlap bestaat met leefgebieden/territoria van andere niet-broedende mannetjes, maar ook met territoria van mannetjes die wel aan de reproductie deelnemen. Het aandeel niet-broeders onder alle territoria bedraagt volgens de meeste Nederlandse studies ongeveer 50% (van Manen 2000, van Manen *et al.* 2011, Voskamp 2000).

Uit gegevens van gezenderde Wespendienven op de Noord-Veluwe bleek dat de reproducerende mannetjes leefgebieden hadden die elkaar uitsloten en slechts soms een beetje overlaptten (van Manen *et al.* 2011); die overlap was veel geringer dan zichtbaar bij niet-broedende individuen. Dit, in combinatie met de aanwezigheid van een surplus, suggereert een verzadigde broedpopulatie, waarin nieuwe vogels alleen met geweld, of bij trage aankomst van broedvogels in het voorjaar (maakt de weg vrij voor vroeg aangekomen niet-broeders), of door wegvallen van broedvogels een plek kunnen veroveren.

Van dat laatste ben ik waarschijnlijk getuige geweest, waarbij het hele proces zich binnen enkele dagen voltrokken moet hebben en er tenminste één andere kaper op de kust was. Het ligt voor de hand te denken dat deze mannetjes afkomstig waren uit het niet-broedende surplus uit de directe omgeving. Kennelijk hadden deze pijlsnel in de gaten dat er ergens een plek was vrijgevallen. Je kan je voorstellen dat het vrouwtje onbedoeld signalen afgeeft na verlies van haar partner, bijvoorbeeld door – als in onderhavig geval – zelf prooi naar het nest te brengen, wat ook mij was opgevallen. Ook aannemelijk is dat de surplusmannetjes, die veel tijd in de lucht doorbrengen, onophoudelijk de burens, en in het bijzonder de voortgang van bezette nesten, in de gaten houden en per ommegaande opmerken wanneer er een buurman is verdwenen. Dit suggereert misschien dat Wespendienven een zekere afstand tot elkaar en elkanders nesten in acht nemen. Niets is minder waar, zoals bleek bij nesten waarbij camera's

6 Uit onderzoek aan gezenderde vogels op de Noord-Veluwe bleek dat een paar na mislukken van een broedsel eind juli een nieuw nest bouwde 2.5 km verderop. In een niet-gezenderde populatie zou dit nest waarschijnlijk aan een ander paar zijn toegekend. Toekennen van nesten aan paren kan dus een hachelijke zaak zijn.

werden geplaatst en waar een aanzienlijk deel van zomernesten én nesten met jongen van tijd tot tijd werd bezocht door een vreemde vogel (Riem Vis *et al.* 2019, med. Jan van Diermen).

Ongepaarde mannetjes zouden er volgens dit systeem baat bij hebben zich zoveel mogelijk in de buurt van kwalitatief goede territoria op te houden en zich doorlopend te presenteren aan de vrouwen in dergelijke territoria. Dit zou de frequente balts van deze mannetjes in juli en begin augustus kunnen verklaren. Na de korte voorjaarsbalts, waar ook (of misschien juist⁷) de broedvogels aan deelnemen, wordt er tot begin juli nauwelijks gebaltst. Deze periode valt in grote lijnen samen met de periode waarin vrouwtjes maar mondjesmaat het nest verlaten en het voor de surplusmannetjes dus minder loont zich te etaleren.

Aansluiting bij een vrouw met kroost kan wel met zich meebrengen dat je energie gaat steken in het grootbrengen van een jong van een ander. In het licht van toekomstig nageslacht is dit waarschijnlijk ruimschoots de moeite waard als het ertoe leidt dat je het daaropvolgende jaar bent verzekerd van een territorium met bijbehorende vrouw. Bovendien is het goed pronken met je succesvolle nest wanneer je eigen vrouw al is vertrokken en er volop andere vrouwen rondvliegen die hun kansen voor komend broedseizoen verkennen⁸.

Jammer trouwens dat ik tussen 21 juli en 9 augustus niet intensiever bij dit nest ben gaan waarnemen, maar op een of andere manier had ik op dat moment niet in de gaten hoeveel context er rond deze waarnemingen aanwezig was. Bovendien had ik me een jaar of tien eerder verbonden aan een vrouw en haar kind en intussen zelf nageslacht verwekt (het werkt dus), wat ook de nodige aandacht vergt⁹.

7 De incidentele malen dat ik getuige was van vlinderende mannetjes in mei, waren deze waarnemingen altijd te herleiden tot actieve nesten in de directe omgeving.

8 Uit de data van gezenderde vrouwtjes bleek dat deze eerder dan mannetjes het broedgebied verlieten. Soms waren voorafgaand aan de trek ruime omzwervingen te zien, mogelijk met als functie om te verkennen waar ze hun positie als broedvogel zouden kunnen verbeteren.

9 Dat die aandacht niet alleen is besteed aan de jongste dochter, zou kunnen worden gezien als altruïstische daad of als een diepte-investering in de relatie met mijn vrouw, uitgaande van principes van natuurlijke en seksuele selectie (Darwin 1859, 1876). Waarschijnlijker is echter dat zich hier een heel andere vorm van evolutie afspeelt op het niveau van 'memen' in plaats van genen (Dawkins 1976), die op haar beurt weer lijkt te worden achterhaald door evolutie van informatica (Dennett 2017). Misschien niet toevallig dat ik dit laatste boek kreeg van mijn oudste dochter.

Summary

Manen W. van 2020. Possible replacement of male Honey Buzzard *Pernis apivorus* with active nest in the chick stage. De Takkeling 28: 62-68.

Prolonged stays in tree tops in July were used to detect prey-transporting Honey Buzzards, in the hope to locate their nest via triangulation. On 19 July 2017 (duration of watch: 4.15 h), a male Honey Buzzard was observed that possibly belonged to a nest that was found at a later date. During the same day I saw the female twice, on both occasions giving alarm calls above the nesting site. During the second day (5.00 h of observation) her departure from the nest site was recorded three times, apparently heading for feeding areas; the return with prey was observed once. On the morning of 21 July, after a night with heavy rain, the soaking-wet female was drying her plumage in a larch in the edge of a small heath close to the nesting site when a male (1) in dry plumage landed nearby. After 20 minutes the female departed and headed for the nest. At the same time another male (2, of much lighter plumage than the first male) emerged from the same section of the forest, flew towards male (1) and disappeared under the canopy nearby, followed immediately by male (1). A visit to the nest site (nest easily located based on previous clues) showed a fresh plucking of an adult male on the forest floor underneath the nest, probably killed by a Goshawk (a female had been seen previously, searching the forest near the nest of the Honey Buzzard). The nest contained a single chick of 12 days old; the female alarm-called during the nest visit and she was accompanied by male (2). The chick was in good condition. At this age the male normally provides all the food to the nest, whereas the female broods or stays in close vicinity (Holstein 1942, van Manen 2011). The frequent foraging flights of the female recorded on 22 July suggests that the plucked male under the nest may have been her partner. If so, it is remarkable that already the day after the male's depredation, two other males were present, apparently attempting to take-over the breeding territory of the widowed female.

The latter observation is relevant to the behaviour of non-breeding male Honey-buzzards. Non-breeding birds form a large and consistent (over the years) part of the breeding population, amounting to some 50% of all Honey-buzzards present. In contrast to floaters in other raptor populations (which live a low profile life), non-breeding Honey-buzzards show high profile behaviour, spending a considerable amount of time soaring and wing-clapping at great heights. These flights overlap with the largely discrete territories of breeding Honey-buzzards. Advertising whilst roaming around may serve to permanently check on the fortitudes of breeding pairs in combination with showing individual quality by wing-clapping series.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1991. Terreingebruik door Wespindieven *Pernis apivorus*. Drentse Vogels 4: 27-31.
- Darwin C. 1859. On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life. John Murray, London.

- Darwin C. 1876. The descent of man, and selection in relation to sex. John Murray, London.
- Dawkins R. 1976. The selfish gene. Oxford University Press, Oxford.
- Dennett D.C. 2017. From bacteria to Bach and back: the evolution of minds. Norton & Company, New York.
- Ens B.J. 1992. The social prisoner: causes of natural variation in reproductive success of the Oystercatcher. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Holstein V. 1942. Hvepsevaagen *Pernis apivorus apivorus* (L.). Hirschsprungs Forlag, København.
- Manen W. van 2000. Reproductiestrategie van de Wespendif *Pernis apivorus* in Noord-Nederland. Limosa 73: 81-86.
- Manen W. van, van Diermen J., van Rijn S. & van Geneijgen P. 2011. Ecologie van de Wespendif *Pernis apivorus* op de Veluwe in 2008-2010, populatie, broedbiologie, habitat gebruik en voedsel. Natura 2000 rapport, Provincie Gelderland, Arnhem/Stichting Boomtop, Assen (www.boomtop.org).
- Newton I. 1979. Population ecology of raptors. Poyser, Berkhamsted.
- Newton I. (ed.) 1989. Lifetime reproduction in birds. Academic Press, London.
- Newton I. 1998. Population limitation in birds. Academic Press, London.
- Riem Vis R., van Bergen V.S. & Brinkgreve J. 2019. Transitie van zomernest naar broednest bij Wespendif *Pernis apivorus*, en aantekeningen over broed- en natale dispersie. De Takkeling 27: 100-116.
- Rutz C. & Bijlsma R.G. 2006. Food-limitation in a generalist predator. Proc. R. Soc. B 371: 2069-2076.
- Sergio F., Tanferna A., De Stephanis R., López Jiménez L., Blas J. & Hiraldo F. 2017. Migration by breeders and floaters of a long-lived raptor: implications for recruitment and territory quality. Animal Behaviour 131: 59-72.
- Voskamp P. 2000. Populatiebiologie en landschapsgebruik van de Wespendif *Pernis apivorus* in Salland. Limosa 73: 67-76.

Adres: Talmastraat 112, 9406 KN Assen, willemanmanen@hotmail.com